

Мср Јована Д. Бојовић

ЛИНГВИСТИЧКА ЗАПАЖАЊА ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА*

У раду се показује да је знаменити писац Григорије Божовић поседовао лингвистичка знања, те да је у многим својим текстовима указивао на одређена лингвистичка питања. Грађа је ексерпирана из Божовићевих путописа, који броје око 1.500 штампаних страница. У овим документарним облицима, поред описа догађаја, људи, крајева и свега онога што је карактеристично за свет о коме пише, Божовић нам пружа увид и у говор одређеног краја, стилистичке особености говорника, у карактеристике саме реченице, у богатство и семантику појединих речи... У скицирању дијалекатских карактеристика писац указује на очуваност падежа, улогу показних заменица, на одсуство члана у реченици, а прави и занимљиве паралеле између говора различитих географских области. С обзиром на разноврсност лингвистичких питања која се јављају, применом критеријума лингвистичке дисциплинарности покушаћемо да извршимо класификацију на лингвостилистичке, социолингвистичке и системсколингвистичке погледе овог значајног српског писца, које је он износио у својим путописима по Старој Србији почетком XX века.

Кључне речи: Григорије Божовић, путописи, Стара Србија, лингвистички погледи, социолингвистика, лингвостилистика.

Већ скоро три деценије, од објављивања изабраних дела до данас, дело Григорија Божовића у фокусу је истраживања не само историчара и теоретичара књижевности него и лингвиста. У тим радовима посвећена је завидна пажња језику овог књижевника, његовом стилу, синтаксичким и морфолошким карактеристикама његове реченице, особинама присутних дијалеката, као и лексичким јединицама његове прозе¹. Међутим, овим радом желимо

---

* Рад је настао у оквиру пројеката *Дијалектолошка истраживања српског језичког просјора* (ев. бр. 178020), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ У речено се можемо уверити уколико само погледамо два зборника са научних скупова посвећених овом писцу, из 2006. и 2016. године (в. литературу).

да покажемо да је и сам писац поседовао лингвистичка знања, те да је у многим својим текстовима указивао на одређена лингвистичка питања, на шта досад у струци није било указивано. Сегменте који се односе на лингвистичка и стилистичка запажања Григорија Божовића проналазили смо углавном у његовим путописним остварењима, која броје око 1.500 страница, а настала су у периоду између двадесетих и четрдесетих година прошлог века. У овим документарним облицима Божовић је описивао различите ситуације, догађаје, људе које је сретао на својим путовањима, и управо су ти јунаци они који припадају различитим културама, верама, који говоре различитим језицима (Боловић Манић 2016: 41–47). Све ово доприноси аутентичности самих догађаја и поступку карактеризације јунака. Поред историјског, есејистичког, политичког дискурса, у отвореној форми путописа можемо пронаћи и пратити лингвистички дискурс, који је присутан у већини путописно-репортерских записа овог истакнутог српског писца и дугогодишњег репортера „Политике“, где су његови записи углавном и објављивани. Наиме, поред описа догађаја, људи, крајева и свега онога што је карактеристично за свет о коме пише, Божовић нам пружа увид и у говор одређеног краја. У тим се запажањима он најчешће осврће на стилистичке особености усмених казивача, као и на стилистичке особености самих народних умотворина дате области, затим настоји да укаже на карактеристике саме реченице, на прозодијске црте, односно – како би он рекао – на *наџласак* и *џласоударе*, на богатство и специфичност лексике, као и на семантичку позадину неких речи итд. Највише издвојених примера односи се на језичке карактеристике области данашње Македоније, где се писац углавном осврће на социолингвистичке елементе који су утицали на статус српског и арнаутског језика, на њихов међусобни утицај, прожимање и поделу.

Погледе Григорија Божовића на језичка питања, применом критеријума лингвистичке дисциплинарности, можемо поделити на лингвостилистичке, социолингвистичке и системсколингвистичке (граматичко-језички, семантички) (Ковачевић 2011: 198). Лингвостилистичка гледишта односе се на издвајање даровитих беседника из појединих крајева и стилских одлика њихових говора, као и на особености лексема које су у употреби, а затим писац указује и на недостатности, али и на богатство нашег језика као на „непресушни извор наших народних добара“ (КЈС 2016: 829). Изношењем социолингвистичких ставова Божовић покушава да укаже на карактеристике наречја у контексту историјских околности. У многим путописима, Г. Божовић као добар познавалац па и савременик многих дешавања, пише о томе како су друштвене прилике у датом тренутку и деценијама уназад, утицале на развој језика, а преко језика и на духовни развој, традицију, менталитет. Божовићеви погледи који се односе на системсколингвистичка (граматичко-језичка, семантичка) питања тичу се значења појединих речи и израза, њихове семантичке и деривационе анализе, док се поједина односе на акценат. Такође, присутна су његова запажања о неким граматичким категоријама, које издваја као специфичност или карактеристику

у односу на друга наречја. Врло су бројна и значајна Божовићева сведочанства о топонимима у крајевима које је посећивао и описивао. Она заслужују, због своје бројности, посебну пажњу (Боловић 2018: 421–433). Своје ставове и запажања која се односе на лингвостилистичке аспекте говора највише је износио у путописима по Расу и Дреници, када је био међу муслиманима, у свом завичају (Ибарском Колашину) и Метохији, у Црној Гори, Босни и Херцеговини; социолингвистичке је углавном давао у путописима са простора данашње Македоније и Метохије, док је системсколингвистичка питања покретао у свим поменутих путописима, посебно у онима из Дренице и Македоније (Маћедоније).

У путописима по Расу и Дреници, насталим двадесетих година XX века, Григорије Божовић када пише о крају у коме је рођен – о Ибарском Колашину, о својим земљацима, сељацима, као битну карактеристику и особеност издваја обдареност беседника.² Као такве представнике свог краја издваја Јосифа Јанића из Брњака, а као пандан међу Арнаутима – Бећир Воцу из Мељанице (УЗ 1926: 32–36). Григорије Божовић напомиње да говори „само онај коме то иде од руке“, да се беседи стилски. За обојицу истиче да су једнаки у свом беседништву и да „једнако говоре у слици као из *Горског вијенца*, у стилу“. О брђанину Јосифу Јанићу пише да је рођени беседник: „Говори крупно и брзо, а једним дивним језиком којим још ретко ко говори у Колашину: речник му је онај из Вукове Збирке и Даничићеве Библије. Био је то доскора наш најбољи гуслар, те је сав садељан од десетерца и старине, никакав наш сељак тако лепо и тако опет паметно не познаје нашу прошлост...“ (Исто: 33). Божовић и у интервјуу са Бранимиром Ћосићем говори како је Колашин „однегован на десетерцу, са богатом усменом литературом, са јужним дијалектом“ и како „Колашинац духовно живи од народних песама и православља“ (П 2016: 1506), а јавност упознаје са чињеницом да је један од тих Колашинаца и гуслар Милија, који је опевао Страхињића Бана.

О Дреници, области која се граничи са Колашином, а својеврсна је природна граница између Косова и Метохије, пише да српски језик чувају још села поред Колашина, и то у мањој мери. А знало се да је вековима уназад и та област била српска. За села у којима се српски језик још могао чути Божовић је забележио да је „лепши и звучнији од колашинскога, који је један од чистих херцеговачких говора“ (УЗ 1926: 46).

С друге стране, Григорије Божовић указује на пределе насељене муслиманским становништвом и износи мишљење да, што се језика тиче, између православних и муслимана нема разлике. У области Штавица, у говору муслимана не могу се толико често чути речи турског порекла зато што их они најмање користе – они говоре „јужним наречјем“, звучно и сликовито. О сину новопазарског бега говори као о Пазарцу са „дивним језиком нашим“,

² Посебно поглавље могло би се посветити и стилистичким одликама писаца савременика Григорија Божовића, које је он читао и којима се враћао пишући о значају и одликама њихових остварења, али то може бити и тема посебног рада и истраживања.

а када истиче следеће: „ја нисам чуо човека да лепше говори наш језик, нити опет слађе, кад почне турски или кад цитира каквога арапскога мудраца“, јасно је да је тај човек Мула Мане са Пештери. Божовић не само да не прави никакву диференцијацију, већ афирмативно пише о начину говора муслимана тога краја, истичући његову посебност и лепоту.

Код Божовића поново налазимо записе о брђанима из Колашина, али сада из оног другог – црногорског. Оно што је Колашинцима заједничко, онима из Ибарског и онима из Колашина у Црној Гори, јесте та говорничка вештина и способност. Божовић готово исту реченицу понавља и у путописима *По њосџобини Муја и Алила*, када пише о једној црногорској особини – „да се тамо у друштву не говори но беседи и да беседи само онај кому је то дано као год и гуслару“ (ППМИА 2016: 651). Оно што се посебно истиче јесу њихов епски акценат и исклесана реченица којом се изражавају. Тема њихове беседе не мора бити изузетног значаја, већ свакодневна – о људима, догађајима, али организација саме реченице у комбинацији са ритмичким акценатом и интонацијом чине беседу узвишеном и посебном. По мишљењу Г. Божовића, на сва ова богатства српског језика утицале су околности у којима се живело, све што прати географски положај и услове живота на том поднебљу: „Та осамљеност и зима, та висина и шестомесечно огњиште дало је нама десетерац, причу, загонетку и пословицу, издељало нашу реченицу, створило музику нашега језика“ (НД 2016: 904).

Пива се, као средњовековна жупа, простирала на територији данашње Црне Горе, док су њени источни делови потпадали под област Старе Херцеговине. О Пиви, заједно са Невесињем, Гацком и горњим углом Санџака, Григорије Божовић пише са посебним одушевљењем. Поменуто област Божовић представља као језгро Херцеговине по много чему – по језику, језичком богатству и његовој музици. То је место где се још увек стварају народне умотворине, где се „говори кроз стихове и крилатице“ (КЈС 2016: 829). Он сматра да је реченица у Пивљана толико беспрекорна да би одмах могла да се штампа, поготово ако се узме у обзир и чињеница да је источно-херцеговачки (тј. херцеговачко-крајишки) дијалекат, заједно са шумадијско-војвођанским, у основици српског књижевног језика. У овим путописима из Херцеговине налазе се основе Божовићеве теорије о језику тзв. богоданих људи и богоданих крајева. Шта би, заправо, били богодани крајеви и богодани људи, и шта Божовић под тим подразумева? „Правилност нашега језика, његова музика, богатство и све оно што чини да један језик постане одиста велик за књижевност, ту су се развили и ту се најбоље чувају. Око Гацка се најлепше говори српски у нашој земљи. Ту се пева а не збори, и као што се кроз музику обелодањују најтананија расположења, тако ћете кроз невестињско и гатачко говорење више по тону и његовој наглашености разумети говорника но по непосредном значењу речи“ (УУ 2016: 1025). Из овога се јасно види мишљење Г. Божовића да Невесиње и Гацко као области представљају извориште „правих речи и правилних реченица“. Григорије Божовић у путопису *Вредности Невесињског њоља* предлаже писцима, као одговорима

за развој српског књижевног језика, да посећују овај крај како би обогатили свој речник и порадили на правилности реченице. Он сматра да је то неопходна фаза развоја нашег књижевног језика да не бисмо писали „индо-германском мешавином као Бугари“. Својим примером указивао је на континуирани напор да се наша књижевност, а преко ње и језик, учине чистим, учине богатим и у погледу стила, мотива, лексике. Основу свог таквог делања види у интелектуалном раду који датира још од ране младости: „Врло сам рано почео да пишем као и да читам: међу првима збирке Караџићеве и приповетке и песме, а затим Матавуља и Јанка Веселиновића. Већ у осамнаестој години савладао сам био руски језик и читао руске писце у оригиналу. Нарочито Достојевског и Тургенјева...“ (П 2016: 1507). Уколико се пак закратко осврнемо на погледе Лазе Костића на српски језик, учићемо да он нуди другачије решење за богаћење српског језика. Костић наводи, као један од начина, „грађење нових, недостајућих ријечи у ‘духу српског језика’“, што и јесте у духу његове поетике и честе употребе неологизама (Ковачевић 2011: 201).

Своје лингвостилистичке ставове Григорије Божовић износио је и у путописима по данашњој Македонији. Ова запажања везана су за области око Гостивара и Куманова и везују се за почетак XX века. Иако је сматрао да је херцеговачки крај „богодан“, Божовић се, живећи у Македонији неколико година, уверио да је и „македонски речник ванредно богат, те да уз херцеговачке облике треба што више речи увлачити из македонског говора“ (П 2016: 1509). У путописима *Чудесни кућови* Божовић износи своја запажања до којих је дошао приликом боравка у селу Дуф, у близини Гостивара. Иако су Дуфљани тада били говорници арнаутског језика, Божовић сведочи да је баш тамо чуо песме ретке по лепоти мотива о Косову, као и о Марку Краљевићу. Поред овога, српски утицај и српски трагови поготово су очигледни у њиховој лексици. На пример, српски су називи они који се односе на обичаје и ритуалне тренутке: *дом, њразник, Боџ, Божих, Васкрсење, Светиши*. Затим, Дуфљани и молитве изговарају на српском – *Госїоде, њросїи мене ѓрешна, Госїоди, њодај и њридај*, као и божићни и ускршњи поздрав – *Хрисїос се роди, Хрисїос васкрс*. У овом путопису забележен је и податак да Дуфљани имају још нешто што их везује за српство и њихово српско порекло, а то је заветина Св. Јована Зимског, коме певају на арнаутском, али са следећим српским речима: *Госїоди њомилуј, Светиши Јован и Хрисїи*. У југозападном делу македонске области, када је обилазио Ресан, Божовић запажа особености сличне онима у североисточном делу, а које се односе и на лингвостилистичка и на системсколингвистичка обележја: „А речник богат, бритак, сјајан: херцеговачки нагласак и херцеговачки облици за даља наша језична напредовања треба у Македонији да траже именицу“ (УИ 1930: 321).

У путописима *По Сїаром Влаху*, Григорије Божовић упућује, по ономе како се њему чини, на непостојање наших речи за многе појмове: „Имамо богомдано снажан језик а књижевност нам је мутава, јер све некако нисмо у оном психолошком положају и духовној дисциплинованости кад се изрази,

уобличења лако налазе, нетешко рађају и као од шале стварају. Једино су две вредности: народна поезија и дело Св. Саве“ (ПСВ 2016: 602). Он, тако, индиректно нуди решење за поменути проблем при стварању књижевних дела. Издвајајући народну поезију и дело Св. Саве као праве и једине вредности наше књижевности, Божовић упућује ствараоце на саме почетке нашег књижевног стваралаштва. Они који су одговорни за стварање књижевних дела требало би да се врате правим, истинским вредностима, онима које су оличене у нашем усменом, али и средњовековном стваралаштву. Божовић кроз путописе провлачи различите дигресије, па и историјске, те тако помиње Хамида Малагића из Хисарцика, „са дивним херцеговачким говором и гласоударом“ (ПСВ 2016: 587). Као што се може приметити, писац поседује и одређена дијалектолошка сазнања, и пише о њима и са стилистичког аспекта. Као неко ко је често боравио на многим српским просторима, и налазио се у директном контакту са говорницима из тих крајева, био је у стању да продре у саму суштину нашег језика, да указује на диференцијалне вредности наших дијалеката, да се упозна са богатством српске лексике и тако постане свестан какве све вредности наш језик и наша наречја са собом носе. Радосав Ђуровић у свом раду о језику Божовићевих путописа по Старом Влаху констатује да „старовлашки говор припада источнохерцеговачком дијалекту, и то је неспорно, али се он према више микроизоглоса високог диференцијалног ранга може класификовати као поддијалекат источнохерцеговачког дијалекта“ (Ђуровић 2006: 171), чиме се потврђује Божовићево претходно запажање. О самом старовлашком говору Божовић је подробније писао, о чему ће бити речи у сегменту рада који се односи на његова системсколингвистичка запажања.

Социolingвистичка запажања Григорија Божовића могу се најбоље пратити у путописима по областима данашње Македоније и Метохије. Под социolingвистичким питањима подразумевамо све што се односи на запажања о језику у контексту социјалних елемената, о њиховој узајамној повезаности у границама одређених региона или административно-политичких формација (према Вахтин – Головко 2004: 46–47). Надаље ћемо настојати да укажемо на грађу ексцерпирану из путописно-репортерских записа Г. Божовића, а која осветљава друштвено-историјске утицаје на језик, али и утицаје географског положаја на језичке особености.

У путописима по Метохији Божовић приказује документарну слику једног времена прожету историјским чињеницама, његовим ставовима о језику и, уопште, он слика целокупну ситуацију и околности које су задесиле српски народ на тој традиционално његовој земљи, а које су на одређени начин имале утицаја на развој језика. Неуједначеност говора на тлу Метохије последица је утицаја више фактора. Сам географски положај (делом на тремеји Србије, Црне Горе и Албаније) био је погодан за насељавање становника из околних области – Црне Горе и Ибарског Колашина, али погодан и за прожимање језичких особина граничних дијалеката косовско-ресавских и зетско-сјеничких или (на другом терену) косовско-ресавских и призренско

тимочких – за њихову међудијалекатску интерференцију,³ те је Божовић могао чути мешавину одлика зетско-сјеничких говора са дијалектом ареала на коме се налазио, а то је косовско-ресавски. Наиме, Божовић сведочи о тим разликама док је боравио у Гораждевцу: „Млади који су прошли кроз војску говоре правилним источним говором. Они средовечни и жене говоре обично пећки, а они најстарији једном мешавином црногорских говора са метохијским и колашинским. Већ јасан знак да су сељани мешавнога порекла“ (ПРКИМ 2016: 553). Та мешавина о којој Божовић говори односи се на говор са неким особинама прелазних идиома, за разлику од неких других говора сверене Метохије којима и географски и лингвистички припада: „По неким одликама ближи је суседним црногорским него косовско-ресавским, не само на подручју централне Србије већ и на подручју северне Метохије“ (Букумирић 2007: 349).

О дреничкој области, која је опет гранична област, али између области Косова и Метохије, Григорије Божовић пише у другачијем контексту. Овде се не ради о међусобном утицају српских дијалеката, већ о утицају других, несловенских језика, као о последици историјских околности и дешавања неповољних по српски живаљ. У овој давнашњој српској области, почетком XX века говори се арнаутски. Међутим, сада је у фокусу турски утицај на Арнауте овога краја: „Али од доласка Дервиш-паше на Косово, муслиманска пропаганда је успела да Арнаути не треба да говоре језиком поробљене раје. Од тог тренутка дренички, као и остали Арнаути, почели су у свем губити и своје арнаутске одлике и све више турчити своју душу и менталитет“ (УЗ 1926: 46). Ипак, и поред великог утицаја Турака, али и поред арнаутског утицаја, увек остају неизбрисиви трагови, они који се одупиру покушајима да се ствари прикажу другачијим. Чињеница је да се у овом крају, који је вековима био српски, ситуација тада била преокренула у корист Арнаута и њиховог језика, али оно што је представљало српску лучу јесу имена села, брда, побрђа, долова, река и кладенаца, и ти су називи наставили да светле и у најтамнијем мраку. У целој тој области, једино село које нема српско име је село Ћирез, са именом турског порекла које означава трешњу (УЗ 1926: 46). У прилог овоме говоре и топоними ексцерпирани из књижевног текста Г. Божовића, а чију мотивисаност он базира на лингвистичким сазнањима која је поседовао и на народним предањима из крајева у којима се топоними јављају. „Григорије Божовић као путописац и приповедач иде корак даље у исписивању страница посвећених описима Косова, Метохије и Старе Србије, и документарним поступком уводи догађаје чији је сведок био, имена људи са којима је био у контакту, топониме са којима се на тим

³ „Отуда се у деловима Метохије и Косова и дуж Ибра осећа јак утицај зетско-сјеничког дијалекта (нпр. у наставку ген. мн. заменичко-придевске промене која гласи -ије или -ија: мџлије дџџа или мџлија дџџа), док у пределима дуж целе југоисточне границе дијалекта – дакле од Дечана па све до Зајечара – имамо доста призренско-тимочких наноса (оштећења деклинацијског система, аналитичких конструкција у компаративу итд.)“ (Ивић 2001: 139).

путовањима сусретао... Захваљујући његовим путописно-репортерским записима, ми смо у стању да на одређени начин реконструиремо многе језичке сегменте. Овај прилог обради топономастичке грађе доприноси сагледавању многих семантичких аспеката топонимских структура, скривених на први поглед. Тако су, на пример, расветљени термини, који су сачувани у топонимима, а више нису део лексице народних говора, па самим тим су и нејасне семантичке садржине (бабуш, дебра, ругово, кол, колас итд.)“ (Бојовић 2018: 421–433).

Божовић је убедљиво највише својих социолингвистичких исказа забележио док је боравио на просторима данашње Македоније. Он је своја сведочанства у виду путописно-репортерских записа везаних за ову област објављивао у периоду од 1930. до 1940. године. С обзиром на то да је Григорије Божовић путописе по Македонији писао и објављивао почетком XX века, када Македонија као самостална држава још увек није постојала, али се тај назив користио за географску регију коју је она обухватала, морају се имати у виду социјалне прилике које су у то доба биле актуелне – како на политичком тако и на верском или пак језичком плану. Пре самог осамостаљивања ове државе, народни говори тог подручја сматрани су јужним дијалектом српског језика. У путопису *Низ ѓолему* (1930), Г. Божовић најбоље осликава тадашње прилике које се односе на језик који је био у употреби, на стање у цркви, али и прилике у вези са школством. Врло јасно истиче да „сваки Маћедонац ... говори језиком којим је и раније говорио“, језиком којим су говориле Карађорђевој војводе, последњи по укинућу Пећке патријаршије, владика рашко-призренски Захарије, сви они који „нису ни у сну сањали да су Бугари“. Поред језика, црква представља други фактор и стожер националног идентитета, те се и у том смислу још увек ништа није мењало, служило се на „истом, ранијем словенском језику, по истим књигама које је Русија и Србија слала још до 1865. године“. Приликом усвајања језика у македонским основним и средњим школама такође се поставља јасна граница између ондашњег њиховог народног језика и силом прилика наметнутог „бугарског жаргона“: „Или још боље, нека дође у Маћедонију да види и чује. Нека зађе и по основним и по средњим школама. Па нека пресуди: да ли маћедонско дете лакше усваја књижевни говор свога народног језика или један доста далек и дозлабога кварен и поштећен југословенски жаргон бугарски, на који би се данас зграњавао не само Ботев и Каравелов, но и сам Ст. Михаиловски...“ (УИ 1930: 299). Све ово већ речено потврђује се још једном из Божовићевог сусрета са синовцем Андреја Љапчева, који се национално декларише као Србин, *Југословенин*, а о језику, односно дијалекту којим говори, каже следеће: „Наш говор није неки други словенски језик, но је једно са општим српским језиком и толико далек од правога бугарскога. Не тражимо ни другу цркву. Јер имамо ону исту, своју, стару“ (УИ 1930: 327).

Посебан проблем представљају наметање и утицај арнаутског језика, како – као што је већ напоменуто – на просторима Косова и Метохије, тако и на тлу тадашње покрајинске области Македоније. Многи су били условље-

ни да бирају између вере и језика. Било је оних који су одабрали да сачувају веру, други пак – језик, а било је и оних који су успели да поред вере и језика сачувају и понос (УИ 1930: 366–369). Овакве друштвено-политичке прилике, описане у путописима, најочигледније су на просторима Горње Реке, Маврова и Ростуше (село Дуф), Мале Реке, Горе, Средске... Горњоречанци су дали језик да би сачували веру, а Божовић записује: „Утврдио сам да нема ни пуних стотину година кад су они још говорили српски“. Међутим, на основу овог сведочења можемо претпоставити које су околности које су утицале на овакву ситуацију. Пре свега, јасно је да се ради о арнаутском зулуму и наметању арнаутског језика, те су „веру сачували и преко ње српско име“ (ЧК 1930: 148). Затим, оваква социолингвистичка ситуација може бити резултат и неких других околности, као што је потреба усвајања арнаутског језика ради лакше трговине и суживота са Арнаутима. Али, ипак, становништво поменутих области арнаутски језик доживљава као „знак њихова робовања и рајетовања“, јер традиција им је српска, песме представљају превод са српског језика, имају много српских речи и у молитвама.

Тако је и село Дуф (код Гостивара) – како бележи Г. Божовић – српско, а говори арнаутски. И они су, као и Горњоречанци, сачували у извесној мери српску свест и српска предања. Само је покоји старац знао да говори српским језиком и да за собом остави сведочанство да су сви српског порекла и да су некада сви говорили само српски. Социолингвистичке прилике у овом селу показују „да смо ми Арнаутима плаћали у крви и језику, а не они нама“ (ЧК 1930: 154). Указујући на присуство елемената црквенословенског језика у Божовићевом књижевном делу, Драгиша Бојовић истиче да је „посебно занимљиво присуство свештеног српског језика у албанском језику. У путопису *Село Дуф* писац оставља сведочанство о поарнаућеним Србима у Македонији који, иако говоре албанским језиком, чувају аутентичан свештени језик. Тако у песми за време ношења крста једино је српски припев свештеног карактера Господи помилуј. Све остале речи су албанске“ (Бојовић 2006: 93–99).

Друштвено-политичке прилике утицале су и на језичку ситуацију у Малој Реци, која представља прави изузетак у том смислу, те је Божовић с правом указао на народ који је муслиманске вероисповести, а одолео је арнаућењу и турчењу: „Њени муслимани, Мијаци, не знају ни једне речи ни турске ни арнаутске. Напротив, матерњи говор упорније су чували од православаца. Они су данас и свесни Срби, и то не крију ни од кога. Свако ће вам и на јавном месту где има Турака и Арнаута рећи да је Србин муслиманске вере“ (УИ 1930: 365). Језик Мијака у Малој Реци сачуван је од грчког, албанског и влашког утицаја, а сачували су га песма и жена мијачка (ОКДБ 1931: 458–461).

Потурчено становништво изнад Ростуше сачувало је српски језик, а променили су веру: „Као змију тукла је зла судба овдашњег човека. Претукли му кичму, а он се опет влачио по земљи и остао жив. Час подижући главу, час увијајући се у клубе да би непријатељ помислио како је на издишају. Неко се турчио, чувајући језик, неко примао други да би сачувао веру.

Сви да би се за боље дане сачувало ово национално оличење, овај манастир, као последња успомена, задњи упор и подпорје да нација ваља да остане жива“ (УИ 1930: 367). А у Дебру, за разлику од Горње Реке и Ростуше, поред вере и језика, сачували су и понос – како писац уочава.

Посматрајући ретроспективно друштвено-политичке прилике у нашим некадашњим јужним областима, а захваљујући забелешкама и сачуваним записима некога ко је управо у тим крајевима често боравио, данас можемо сагледати корене неприлика које су утицале на то да крајеви који су некада били насељени већинским српским становништвом данас то више нису. Иако од периода када су записи настали није прошло – историјски гледано – много времена, нешто више од 70 година, већ у овом тренутку су врло очигледне последице рушења стубова националног и културног идентитета. Од-узимањем и негирањем националних вредности негира се постојање једног народа и оних вредности које представљају врло важан део народног бића.

Системсколингвистичка запажања присутна у путописима Григорија Божовића такође су многобројна. Углавном се односе на особености говора оних крајева о којима он пише и на чијем је терену боравио. Карактеристичне црте су очигледно биле врло фреквентне у употреби, те је могао лако да их уочи, препозна и, на крају, да о њима пише. Највише издвојених записа односи се на семантичку садржину топонима, етронима, појединих лексема из народних говора, затим на одсуство члана, категорију падежа, присуство показних заменица итд. О многим топонимима остали су записи у књижевном делу Григорија Божовића, чији се семантички аспекти углавном базирају на лингвистичким сазнањима која је поседовао сам писац и на народним предањима у крајевима чији су топоними забележени. Топономастичка грађа обрађена је у засебном раду (Бојовић Ј. 2018), те се овде нећемо подробније бавити тиме. Прикупљени топоними показују у којој мери књижевно дело овог писца обилује ономастичким подацима, до којих можда и не бисмо дошли посредством неког другог извора.

Већ добро позната социоллингвистичка позадина говора области садашње Македоније поготово је била актуелна у периоду када су ови путописи стварани. Атмосфера друштвеноисторијских и политичких процеса огледа се, између осталог, у издвајању македонског као засебног језика. Поред критеријума социоллингвистичког идентитета, ради се и о доминантној структурној посебности и удаљености од новоштокавског дијалекатског средишта (Радић 2003: 125). Српске језичке особености присутне у овом говору највише долазе до изражаја дуж северне границе Македоније, што ће се и потврдити кроз исказе Григорија Божовића.

У путописима Григорија Божовића који се односе на северозападне делове овог ареала остале су забележене пишчеве опсервације о говору поменуте области. Тридесетих година XX века, у путопису *Лазаропоље* Божовић записује да Лазаропољци „отежу и певају кад говоре. Немају члана, сачували су падеже у свим изразитим реченицама“ (УИ 1930: 362), а у путопису *Преко Козјака* бележи: „У једном нетакнутом старинском говору који мири-

ше на србуље, који је мекан као моравски правилнога нагласка, без члана, без вардарске мешавине са старим садашњим временом: 'иду', 'кажу'" (ККЉ 2016: 1255). Постојање члана које је карактеристично за источну јужнословенску групу језика а којој припада и македонски, не среће се као одлика овог говора, те се тако приближава особеностима карактеристичним за западну групу, што исто важи и за категорију падежа.

Спуштајући се ка југозападним пограничним крајевима македонске области, особености говора остају скоро истоветне. У селу Љубојна (општина Ресан), Божовић запажа да је језик сачуван од утицаја *ѿороманѿених* језика: „члана нема, показна заменица се употребљује необично правилно као и у књижевном нашем говору“ (УИ 1930: 321). Дакле, на почетку XX века, према писањима Г. Божовића као некога ко је неколико година и живео на тим просторима, одсуство члана истиче се као упечатљива црта западног појаса македонске области, што је обележје некарактеристично за ову јужнословенску групу језика. Поред тога, и показна заменица употребљена „као у нашем књижевном говору“ не представља нешто што је карактеристика источне јужнословенске групе језика, конкретно македонског.

Веома су бројни записи о Мијацима, те можемо закључити да је Григорије Божовић у својим путописима велику пажњу посветио и мијачком говору. Он запажа да Мијаци, „као сви планинци, сировији и свежији“, када говоре – певају, упоређујући их на тај начин са Херцеговцима. Постоје границе између наречја на овом простору, а највеће разлике уочавају се у пограничним деловима, где је језик највише изложен утицају језика са којима је у непосредном контакту, што је и потврђено у науци⁴, а на шта и Г. Божовић настоји да укаже: „Несумњиво су најархаичнији наши говори код насеља покрај грчке етничке границе од Струме изнад Сереза до Преспе и Јабланице, с оне стране Охридскога језера. Али су ти говори у својем историјском окамењавању претрпели изванредан утицај грчкога, албанскога и влашкога језика“ (ОКДБ 2016: 458). Међутим, на западу македонске области, тачније у Малој Реци, одржава се мијачки говор изван свих других утицаја, и као што је већ напоменуто, Мијаци су свој говор чували упорније од православца. Божовић, затим, наводи неке карактеристике њиховог говора, као што су: *мије – ми; вије – ви; дејче – девојче; јабоука – јаболка*, али указује и на могућу семантичку позадину етнонима њиховог племена: „Међутим то име је вероватно дошло као надимак насмешљив што Мијаци говоре 'мије, вије' место 'ми' и 'ви'. Или још јамачније од 'ми, мије', то јест 'ми из овога племена'" (УИ 1930: 346). Божовић потом наводи и њихово аутентично сведо-

⁴ „U savremenoj balkanistici je širom priznato da je područje gde se danas presecaju albanska, makedonska i grčka granica, bilo i jeste sada centar pojave i distribucije jezičkih inovativnih procesa koji su doveli do takozvane balkanizacije jezika balkanskog jezičkog saveza (ПУСАКОВ – СОБОЛЕВ 2008: 14). Kako tvrdi J. Lindstedt: „Centar balkanizama se nalazi, kako se čini, negde malo južnije od Ohridskog i Prespanskog jezera gde su se sreli grčki, albanski, makedonski, arumunski i romski jezik” (LINDSTEDT 2002: 332 према МАКАРОВА 2016: 1–16)“.

чење: „Мијаци своје племенско име обично објашњавају прегоњењем са Брсјацима: „Ми сме јаци, јаки – Мијаци; а ми (по) брзи и (по) јаци (од вас) – Брсјаци“ (Исто). Када помиње Брсјаке, даје само претпоставку семантичке позадине поменутог етнонима и нуди занимљиво објашњење: „Брсјачко име је врло старо и познато и из споменика. Премда је по корену чисто српско, опет га је тешко објаснити. Мијаци у том имену најрадије виде брсјачку особину плаховитости и брзине на кавгу и бој. Па и они сами. Међутим, могло би се најлепше нагађати да им је то надимак као добрим планинским пешацима или просто као планинцима. Према томе, њихово би име значило: горштаци, планинци, шумљани; људи из шуме, са планина“ (ЧК 1930: 186–187). Божовић такође настоји да укаже на то да је говор две жупе изнад Призрена, православне Средске и мухамеданске Горе, најсличнији и најближи мијачком говору, напомињући да су им, поред говора, и ношња, презимена и села слична, а „песма музички најближа“ (ОКДБ 2016: 460).

На страницама путописа које нам је овај значајни српски писац оставио могу се пронаћи редови посвећени појашњавању, откривању, подсећању на многе речи нејасне семантике, или на оне које су већ постале архаичне, мање познате. Када у Речнику САНУ потражимо одредницу *беса*, видећемо да она означава „дату реч која се сматра као светиња“.⁵ У путопису *Пољуљана беса*, објављеном 1928. године, Г. Божовић врло подробно описује шта је то беса, ко је и када даје, начин на који се то чини... О лексеми *беса* Божовић пише да значи исто што и „наша вера“, док би у буквалном смислу она означавала „тврду реч, зарикање, заклетву, обећање, везу, завет“. Оно што је врло интересантно јесте то да нам предочава разлику између *зрађења* и *везивања* бесе: „Кад бесу даје појединац, онда он чини, гради бесу, а кад племе или више њих – онда се беса веже“ (ЦИР 1928: 142). Ова семантичка нијанса у употреби лексеме *беса* не може се пронаћи у речнику, иако се као израз уз дату одредницу наводи „везати, градити, чинити бесу“. Поред овога, Божовић нам предочава да код Арнаута постоји и глагол *бесојити*, што би опет одговарало нашем *веровајти*, али веровати у дату бесу. Од именице беса, као њене деривате писац употребљава именице *бесник*⁶ и *небесник* – „Само бесник може бити муж и јунак, а небесник је обична кукавица и никоговина зла“ (Исто), објашњавајући да су *бесници* „они који своју реч тврдо чувају“. Управо се овим примером из путописа Г. Божовића и у РСАНУ потврђује поменуто значење. Сам начин склапања бесе изгледао би овако:

„А кије бесе? (Има ли бесе.)
 По: ће беса! (Да, ево бесе.)
 Беса-бес? (Беса беса, беса над бесама.)
 Беса-и-зотит! (Беса божја, господња.)“ (Исто).

⁵ РСАНУ: *бѣса ж* (алб. *besë*) а. *даша реч која се сматра као светиња*.

⁶ РСАНУ: *бѣсник м онај који задаје, који држи бесу*.

У описаном обичају склапања бесе уочава се израз *беса-бес*, где се у заградама даје превод израза – „беса над бесама“. И у РСАНУ проналазимо исто значење, само уз потврду примера Г. Елезовића.⁷

У путопису *Колашинске разуре* разоткрива нам се у самом наслову реч која се, иако позната, данас ретко може чути. Уместо лексеме *разура* много се чешће употребљавају речи *разор*, *йройасиј*, *йоџром*. Врло је вероватно да је ова лексема фреквентнија на поднебљу где ју је Григорије Божовић, очигледно, и забележио: „Око Краљеве Горе, постојбине Мића Глушчевића, која је граница између пљеваљске нахије и белопољскога Колашина, јамачно је постала реч *разура*“ (ППМИА 2016: 647). Писац тако верује да би се њено значење и тежина најбоље могле осетити уколико се она чује „из уста оних који су је преживљавали, који су ту *разуру* видели и осетили“ у Колашину: „Она је најбоље обележје нашега живота под Турцима, и најгрознија. Она је јача од инвазије, од средњовековнога ’иноплеменогаштествовија’, од грабежа и паљевина, од изгона и прогона становника. Јер собом значи све то заједно и у додатку још оно кад брат на брата удари; кад вере у крв запливају; кад дин и крст укрсте мачеве на живот и смрт; још ближе и верније: кад Динарац удара на Динарца... као сила на бијеса, како је то десетерац уклесао! (...) Реч *разура* значи *разор*, *разорење*, *погром*, *пропаст*, *слом*, само све то брже, плаховитије, немилосрдније и пустошније“ (Исто).

Слика Старе Србије, превасходно, али и још понеких српских крајева, тридесетих и четрдесетих година XX века отргнута је од заборава у путописно-репортерским записима Григорија Божовића. У забелешкама из Раса, Дренице, Ибарског Колашина, Метохије, Црне Горе, Херцеговине, Македоније сачувана је слика живота људи из тих крајева, људи различитих националности и конфесија. У специфичним условима суживота многобројних народа, ниједан покушај њиховог исликавања не представља лак задатак. Божовић је, уживљавајући се у тренутке њиховог битисања и опстајања, имао слуха да чује, очи да види и руку да забележи живу реч, предања, догађаје, стварне ликове, те да нам представи вишедимензионалну слику друштва, пре свега, Старе Србије из различитих углова. И заиста, његов књижевни опус може бити извор многих етнографских и етнолингвистичких истраживања, јер се у великој мери заснива на забележеним предањима, онима која упућују на народни живот и традицију.

За потребе овог рада издвојили смо само оне путописе, тачније делове тих путописа, у којима писац излаже своје ставове и запажања који се тичу језика, тј. народних говора. На основу свих података ексцерпираних из путописне грађе Григорија Божовића можемо још једном потврдити да је, пре свега, путописна грађа овог писца прожета низом лингвистичких опсервација. У издвојеној грађи, на шта смо у раду указали, можемо пратити три струје у оквиру лингвистичких запажања писца – лингвостилистичку, со-

⁷ РСАНУ: изр. *бѣса-бѣс*: *беса над бесама, часна реч*. – Беса-бес, ако ти дођем тамо, ви-дећеш ти! (КМ, Ел. Г. 3).

циолингвистичку и системсколингвистичку. Обиље података које нам пружају путописи разврстали смо у поменуте три групе методом лингвистичке дисциплинарности. Покушали смо да издиференцирамо запажања Григорија Божовића која се односе на његове теорије о језику, његовој лепоти, богатству и звучности у различитим контекстима. Многи писци, који су утицали на развој српског књижевног језика, имали су своје теорије о његовом богаћењу. Читајући књижевно дело Григорија Божовића, можемо се упознати са идејом писца о томе како да се наш језик и књижевност, саграђени на чврстим темељима усмене и средњовековне књижевности, надограђују у погледу мотива, развијају у погледу лексике и усавршавају у погледу стила. Он, такође, глорификује појединце, оне *богодане*, њихову обдареност, лепоту и стил говорничке вештине. Врло је добро био упознат са особеностима језика крајева у којима је боравио, тако да је, поред социјалних прилика које су утицале на развој језика, могао да укаже и на различитости међу народним говорима. И оно што можда носи највећу вредност јесу ономастички подаци присутни у путописима и приповеткама Григорија Божовића, које је он записивао укључујући све потребне информације добијене на терену, јер су својеврсна српска тапија. И као што је Лаза Костић песник-филолог, за Григорија Божовића, након свих ових записа, а има их у његовом опусу још, можемо рећи да је путописац-филолог и да се и њему може приписати следећа реченица: „он језик није анализирао језика ради, него због његових естетских и умјетничких моћи“ (Ковачевић 2011: 207), при чему верујемо да би Божовић додао оно што је понекад у разговорима истицао – и због неких нових великих имена и нових дела.

ИЗВОРИ

- УЗ 1926: Узгредни записи (1926): Г. Божовић. *Путописи*. Ј. Ристић (прир.). Београд: Завод за уџбенике, 2016. Салковићева кнежина, 27–31. Са зелене лонце, 32–36. Гласита Дреница, 43–46. Арнаутска пристојност, 62–65.
- ЦИР 1928: Црте и резе (1928): Г. Божовић. *Путописи*. Ј. Ристић (прир.). Београд: Завод за уџбенике, 2016. Хаџи-Бего, 123–126. Мула Мане, 126–129. Пољуљана беса, 140–143.
- ЧК 1930: Чудесни кутови (1930): Г. Божовић. *Путописи*. Ј. Ристић (прир.). Београд: Завод за уџбенике, 2016. Горња река, 147–150. Мавровски ханови, 150–154. Село Дуф, 154–158. Лева полошка подгорина, 172–174. Брсјаци, 185–188. Китин град, 188–194.
- ССИС 1930: Са седла и самара (1930): Г. Божовић. *Путописи*. Ј. Ристић (прир.). Београд: Завод за уџбенике, 2016. Бихор, 257–260.
- УИ 1930: Урезане истине (1930): Г. Божовић. *Путописи*. Ј. Ристић (прир.). Београд: Завод за уџбенике, 2016. Низ Голему, 297–300. Заслужена победа, 318–321. Ре-

- сански прваци, 325–329. Мијаци, 343–346. Лазаропоље, 360–363. Рекалијско средиште, 363–366. Жеровница, 366–369.
- ДДПГ 1933: Два дана по Грузи (1933): Г. Божовић. *Пућојиси*. Ј. Ристић (прир.). Београд: Завод за уџбенике, 2016. Грузанско порекло, 379–382.
- ОКДБ 2016: Од Косова до Бачке: Г. Божовић. *Пућојиси*. Ј. Ристић (прир.). Београд: Завод за уџбенике, 2016. Синан-пашина гора, 458–461.
- ПК 2016: По Крајишту: Г. Божовић. *Пућојиси*. Ј. Ристић (прир.). Београд: Завод за уџбенике, 2016. Два крајиштанска села, 485–488. Попов рид, 505–508.
- ПРКИМ 2016: По Руговској клисури и Метохији: Г. Божовић. *Пућојиси*. Ј. Ристић (прир.). Београд: Завод за уџбенике, 2016. Руговци у песми и причи, 545–548. „Карадаки вогаљ“ Писмо с пута по Метохији, 551–554.
- ПСВ 2016: По Старом Влаху: Г. Божовић. *Пућојиси*. Ј. Ристић (прир.). Београд: Завод за уџбенике, 2016. Златар, бива, златни, 585–588. Данашњи Стари Влах, 594–596. Један дан са Сретенем Вукосављевићем, 600–603.
- ППМИА 2016: По постојбини Муја и Алила: Г. Божовић. *Пућојиси*. Ј. Ристић (прир.). Београд: Завод за уџбенике, 2016. Белопољски Колашин, 643–646. Колашинске разуре, 647–650. Први утисци по Колашину, 650–653.
- КЛС 2016: Крајина Лазара Сочице: Г. Божовић. *Пућојиси*. Ј. Ристић (прир.). Београд: Завод за уџбенике, 2016. Пива, 827–830. Пивљани, 840–844.
- НД 2016: Низ Дробњаке: Г. Божовић. *Пућојиси*. Ј. Ристић (прир.). Београд: Завод за уџбенике, 2016. Планинска отменост, 904–907.
- УУ 2016: Узгредни утисци: Г. Божовић. *Пућојиси*. Ј. Ристић (прир.). Београд: Завод за уџбенике, 2016. Вредност Невесињског поља, 1025–1027.
- ККЉ 2016: Кроз крај Љутице, Крилатице и Дејановића: Г. Божовић. *Пућојиси*. Ј. Ристић (прир.). Београд: Завод за уџбенике, 2016. Преко Козјака, 1252–1255.
- П 2016: У разговору са г. Григоријем Божовићем, приповедачем. *Пућојиси*. Београд: Завод за уџбенике, 2016, 1506.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бојовић Манић, Јована Д. Језичка слика света и друштвеног статуса у приповеци *Два њадицахова роба* Григорија Божовића. *Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава*: тематски зборник од водећег националног значаја. Национални научни скуп са међународним учешћем. Срђан Словић (ур.). Лепосавић, 30. новембар 2015, Књ. 1, Језик, књижевност, социологија и културологија, 2016, 41–47.
- Бојовић, Јована, Семантички аспекти топонима у књижевном тексту Григорија Божовића. *Византијско-словенска чиненија I*: зборник са научног скупа одржаног 25. новембра 2017. године на Универзитету у Нишу. Драгиша Бојовић (ур.). Ниш: Универзитет, Центар за византијско-словенске студије – Међународни центар за православне студије – Центар за црквене студије, 2018, 421–433.

- Боловић, Драгиша. Политички дискурс у путописима Григорија Божовића. *Поетика Григорија Божовића*: тематски зборник водећег националног значаја. Даница Андрејевић, Александра Костић Тмушић (ур.). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини; Ниш: Филозофски факултет; Зубин Поток: Културни центар „Стари Колашин“, 2016, 275–287.
- Боловић, Драгиша. Елементи свештеног језика у прози Григорија Божовића. *Језик и стил Григорија Божовића*: зборник са научног скупа одржаног 16. и 17. фебруара 2005. године у Косовској Митровици и Зубином Потоку Драгиша Бојовић (ур.). Косовска Митровица: Филозофски факултет, Зубин Поток: Стари Колашин, 2006, 93–99.
- Букумирић, Милета. *Живот Срба у Гораждевцу*. Етнографски институт САНУ. Посебна издања, књ. 61, Београд, 2007, 349.
- ВАХТИН Н. Б., Е. В. ГОЛОВКО. *Социолингвистика и социологија језика*. Санкт-Петербург. ЕУ. 2004: <<http://socling.genlingnw.ru/bibl.htm> >
- ЂУРОВИЋ, Радослав, Нека запажања о језику Божовићевих путописа по Старом Влаху. *Језик и стил Григорија Божовића*: зборник са научног скупа одржаног 16. и 17. фебруара 2005. године у Косовској Митровици и Зубином Потоку. Драгиша Бојовић (ур.). Косовска Митровица: Филозофски факултет; Зубин Поток: Стари Колашин, 2006, 169–180.
- ИВИЋ, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и шиокавско наречје*. Драгољуб Петровић (прир.). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевна издавачница Зорана Стојановића, 2001.
- ИВИЋ, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација*. Слободан Реметић (прир.). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевна издавачница Зорана Стојановића, 2009.
- ЈОВИЋ, Душан. Људи и њихов језик у делима Григорија Божовића. *Баштина*: гласник. Св. 3, Приштина: Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана, 1992, 9–22.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. Неологизми Лазе Костића у свјетлу његових погледа на српски језик. *Стилска значења и зрачења*. Ниш: Филозофски факултет, 2011, 195–211.
- РАДИЋ, Првослав, О два аспекта балканизације српског књижевног језика: резултати и перспективе. *Јужнословенски филолоџ: њовремени стил за словенску филолоџију и лингвистику* 59 (2003): 105–152.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ 1–20*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–2017.

*

- МАКАРОВА, А. L. Neka zapažanja o etnojezičkoj situaciji u dvojezičnim makedonsko-albanskim selima u regionu Prespa: fenomen Arvati. *Studia Slavica Hung.* 61/1 (2016): 1–16.

Jovana D. BOJOVIĆ

LINGUISTIC COMMENTS OF GRIGORIJE BOŽOVIĆ

Summary

The paper explains that the famous writer Grigorije Božović had linguistic knowledge and in many of his texts raised various linguistic issues. The material was excerpted from Božović's travel writing, which is around 1500 pages long. These documentary forms, in addition to offering descriptions of events, people, regions and everything else found in the world that Božović writes about, also provided insight into the vernacular of a certain region, stylistic features of speakers, syntactic characteristics, the wealth of semantics of certain words, etc. In sketching the dialectal features the writer points to the fact that some cases were preserved, to the role of demonstrative pronouns, to the lack of article in a sentence, but he also makes interesting parallels between the vernaculars of different geographic areas. Having in mind the diversity of linguistic issues that occur in the material, we will apply the criterion of linguistic disciplinarity to classify as linguostylistic, sociolinguistic and systemic-linguistic the views of this significant Serbian writer who wrote travelogues about Old Serbia at the beginning of the 20th century.

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36/1, 11000 Београд
jovanab89@yahoo.com